

ELEMENTE DE ARHITECTURĂ TRADIȚIONALĂ ÎNTR-UN FOND DOCUMENTAR INEDIT: RĂSPUNSURILE LA CHESTIONARUL II. CASA AL MUZEULUI LIMBII ROMÂNE¹

COSMINA-MARIA BERINDEI*

ABSTRACT. Elements of Traditional Architecture in a Unique Documentary Fund: The Replies to The Romanian Language Museum's 2nd Questionnaire. The House. The present paper's aim is to demonstrate the scientific importance of the traditional architecture elements preserved in the documentary fund created during the inter-war period at the Romanian Language Museum; the fund is the result of the indirect linguistic survey led by Sextil Pușcariu. The survey included eight thematic questionnaires, the second of which – called *The House* – recorded the entire vocabulary and knowledge about the culture of building and housing. As the most complex, the *2nd Questionnaire. The House* had 489 questions, from the general ones regarding social aspects of housing, to the most detailed ones about the choosing of the site and a minute description of each of the building stages and techniques used by the community. Tributary to „Wörter und Sachen” („Words and Things”) German methodology at the beginning of the 20th century, which claimed that the study of words – to establish their etymology and history – should be done in close connection to the study of artefacts and their cultural lives, Sextil Pușcariu encouraged the correspondents to the Museum's surveys to illustrate their replies, offering, thus not only linguistic information, but also drawings, no matter how primitive. The 439 replies to the *2nd Questionnaire. The House* coming from all the Romania's regions after Great Union gathered graphical representations of the housing which were and are at the same time ethnographical proof from the beginning of the 20th century, unique through their genuine expressiveness.

¹ Această lucrare este finanțată printr-un grant de cercetare realizat cu sprijin financiar din Fondul Recurent al Donatorilor aflat la dispoziția Academiei Române și gestionat prin Fundația "PATRIMONIU", cod grant: GAR-UM-2019-I-1.5-5, număr contract 359c/15.10.2019, denumire grant *Biblioteca digitală a răspunsurilor la Chestionarele Muzeului Limbii Române. Sistem integrat de gestiune și metadatate (BIBLIO-MLRom)*, director de grant: CS III dr. Cosmina-Maria Berindei.

* Dr. Cosmina-Maria Berindei, Cercetător științific III, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară „Sextil Pușcariu”, Academia Română – Filiala Cluj-Napoca, cosminamariaberindei@yahoo.com

Thus, the manuscripts include over 2500 graphical representations among which numerous well-done drawings illustrating the most spread house type in the village, but also gates or wells. At the same time, certain drawings minutely show techniques of vernacular construction, systems used for the closing of doors and windows, or whole traditional households with all their elements, from the main buildings to the outbuildings, fences, gates, fountains, fodder storehouses or livestock. This paper demonstrates these unique documents' importance to the understanding of the housing universe and rural architecture during the inter-war period, emphasizing their value as a useful resource for the contemporary specialists from various domains, from linguists – for whom the documentary fund was created – to anthropologists and ethnographers, but also to specialists from landscape architecture, creative industry or engineering focused on the knowledge of traditional building techniques.

Keywords: living culture; traditional architecture; Romanian Language Museum; linguistic inquiry.

În urmă cu aproape 100 de ani, spre sfârșitul anului 1922, Sextil Pușcariu iniția, la Muzeul Limbii Române din Cluj, o anchetă lingvistică indirectă intenționând să constituie un fond documentar dialectal, conținând fapte lingvistice culese de pe întreg teritoriul României Mari. Demersul se încadra misiunii Muzeului, fiind parte a articolului-program al acestuia care la primul punct viza „strângerea și prelucrarea științifică a materialului lexicografic al limbei române din toate timpurile și din toate regiunile locuite de Români”². Materialul urma să fie folosit cu dublu scop: pe de o parte, devenea resursă lexicografică pentru unul dintre cele mai importante proiecte ale culturii române, acela al *Dicționarului limbii române*, iar pe de altă parte, servea ca bază pentru *Atlasul lingvistic român*, proiect pe care directorul Muzeului Limbii Române și-a propus, de asemenea, să-l realizeze.

Primul dintre cele opt chestionare³ tematice care au constituit ancheta lingvistică indirectă a fost dedicat unui animal important în economia rurală, calul.

² Sextil Pușcariu, *Muzeul limbei române*, „Dacoromania”, 1921, I, p. 3.

³ Cele opt chestionare tematice au fost: *Chestionarul I. Calul*, 1922 (conține 142 de întrebări, a înregistrat 670 de răspunsuri); *Chestionarul II. Casa*, 1926 (conține 489 de întrebări, a înregistrat 439 de răspunsuri); *Chestionarul III. Firul*, 1929 (conține 150 de întrebări, a înregistrat 135 de răspunsuri); *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoană*, 1930 (conține 164 de întrebări, a înregistrat 182 de răspunsuri); *Chestionarul V. Stâna, păstoritul și prepararea laptelui*, 1931 (conține 182 de întrebări, a înregistrat 130 de răspunsuri); *Chestionarul VI. Stupăritul*, 1933 (conține 190 de întrebări, a înregistrat 45 de răspunsuri); *Chestionarul VII. Instrumente muzicale*, 1935 (conține 168 de întrebări, a înregistrat

Odată cu trimiterea *Chestionarului I. Calul* către intelectualii satelor românești, într-un tiraj de 15.000 de exemplare, răspândite prin intermediul revizoratelor școlare și al protopopiatelor la sfârșitul anului 1922, s-a articulat și metoda de lucru⁴. Textul propriu-zis al chestionarului a fost însoțit de o scrisoare menită să-i motiveze pe cei care primeau chestionarul să participe, prin răspunsurile lor, la proiectele cu mize naționale ale Muzeului Limbii Române și de câteva *Indicații pentru răspunsurile la chestionar*. Precizările metodologice enunțate au fost valabile pentru întreaga anchetă, fiind preluate, cu mici modificări apărute în funcție de tematica abordată, în toate chestionarelor care au urmat. În economia studiului nostru reținem dintre precizările metodologice îndemnul pe care Pușcariu îl făcea corespondenților de a-și însoți răspunsurile cu desene. Acest îndemn a însoțit primele trei chestionare: *Chestionarul I. Calul*, *Chestionarul II. Casa* și *Chestionarul III. Firul*, renunțându-se la el odată cu *Chestionarul IV. Nume de loc și nume de persoane*. Abordând tematica toponimiei și a antroponimiei, chestionarul al patrulea nu se preta la reprezentări grafice, iar cele care au urmat n-au mai revenit asupra acestui aspect, însă corespondenții au continuat să-și însoțească răspunsurile cu desene.

Primul chestionar, *Calul*, conținea în paginile sale câteva reprezentări grafice menite să facă mai precise pentru corespondent întrebările despre denumirea unor părți ale corpului calului sau despre denumirea unor accesorii folosite pentru cai, precum hamul sau căpăstrul cu toate părțile lor. Cu scopul de a sublinia relevanța desenelor pentru înțelegerea cuvintelor, Sextil Pușcariu invocă, în îndemnul său, chiar aceste desene: „Când cuvântul pe care îl dați este numele unui obiect, mai bună decât orice definiție e un desemn, oricât de primitiv ar fi el. Din ilustrațiile acestui chestionar înțelegeți cât de lesne e a te înțelege prin desemnuri. *Nu vă sfițiți dar a da desemnuri, chiar când ele nu sunt frumoase*, căci ele servesc numai spre lămuriri și după ele se vor face desemnurile care se vor publica.”⁵ Desenele obținute prin răspunsurile la acest prim chestionar au fost, de cele mai multe ori, reproduceri ale celor pe care le conținea chestionarul însuși, foarte puține dintre ele fiind originale.

49 de răspunsuri care nu se mai păstrează) (vezi: Elena Comșulea, *Chestionarele Muzeului Limbii Române – premise de cercetare*, „Philologica Jassensia”, IX, 1 (21), 2012, p. 52); *Chestionarul VIII. Mâncări și băuturi*, 1937 (conține 113 întrebări, a înregistrat 68 de răspunsuri).

⁴ Pentru mai multe informații privind ancheta lingvistică indirectă derulată la Muzeul Limbii Române, vezi: Cosmina-Maria Berindei, *Ancheta lingvistică indirectă a Muzeului Limbii Române – câteva considerații asupra metodei de cercetare*, în „Dacoromania”, serie nouă, XXV, 2020, nr. 2, Cluj-Napoca, pp. 173–188.

⁵ Fragmentul face parte din *Indicații pentru răspunsurile la chestionar*, în: *Chestionarul I. Calul*, Cluj, Muzeul Limbii Române, Tipografia Ardealul, 1922, p. 6.

Chestionarul următor a fost dedicat unei teme mult mai generoase, privind locuirea cu toate aspectele pe care o implică. Intitulat Casa, acest al doilea chestionar nu mai conținea în paginile sale desene, întrucât realitățile etnografice vizate de întrebări cunoșteau diferențe mari de la o zonă la alta. Tocmai de aceea, chestionarul a insistat mult pe ideea ca răspunsurile la întrebări să fie însoțite de desene apte să consemneze aceste diferențe. Astfel, în fragmentul din *Indicații pentru răspunsurile la chestionar*, se menționează că desenele realizate de către corespondenți vor fi folosite drept reper pentru artiști care vor reproduce astfel grafic artefactele în vederea publicării, iar trei dintre întrebările chestionarului cer explicit corespondentului să ofere schițe sau desene: 29. *Care este cel mai răspândit tip de casă în comună? Să se dea o schiță a planului casei.*; 411. *Desemnați o poartă așa cum se obișnuiește în partea locului și dați în rostirea locală toate părțile ei.*; 455. *Care sunt părțile fântânii? Să se descrie fiecare parte și – dacă se poate – să se facă și un desen al ei.* Răspunsurile la *Chestionarul II. Casa* au generat astfel un număr impresionant de desene și schițe. Abordând o temă foarte generoasă, acesta este și cel mai complex dintre chestionarele Muzeului, având 489 de întrebări. Numărul de răspunsuri primite a fost de 439⁶, foarte puține dintre ele fiind lipsite de desene sau schițe. După înregistrare, răspunsurile la chestionar au fost ordonate conform principiile geografiei lingvistice într-o rețea de 415 puncte cartografice. Printre miile de pagini ale manuscriselor, sunt răspândite peste 2500 de desene sau schițe, unele dintre ele fiind foarte reușite. Niciunul dintre desene nu este lipsit de valoare documentară, fiindcă oricât de lipsit de talent artistic ar fi fost corespondentul și oricât de schematic ar fi reprezentarea realizată, ea ajută la înțelegerea unor realități etnografice definite prin cuvintele consemnate. Multe dintre manuscrise constituie însă adevărate repere arhitecturale ale satelor din care provin, conținând desene ale caselor și ale gospodăriilor, dar și ale tehnicilor de construcție.

În lucrarea de față ne propunem să arătăm care sunt elementele de arhitectură tradițională pe care acest fond documentar le conține și care este importanța acestor documente inedite pentru cunoașterea universului locuirii, așa cum se configura acesta în perioada interbelică. Odată intrate în circuitul cercetării reprezentările grafice conținute în acest fond documentar pot constitui o resursă valorificabilă în contemporaneitate de către specialiști din domenii diverse, de la lingviști, în sprijinul cărora se constituia fondul, la antropologi și etnografi, dar și la specialiști din domeniul arhitecturii și ai peisagisticii, ai industriilor creative sau ai meșteșugurilor tradiționale. Răspunsurile la chestionar, chiar dacă sunt inegale între

⁶ La intrarea în Muzeul Limbii Române, răspunsurile la chestionare au fost înregistrate în ordinea sosirii, în *Registrul actelor intrate ale ALR 1927–1938*, document păstrat la Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Cluj, Fondul 225, Muzeul Limbii Române, Nr. de inventar 218, Registrul 19. Numărul de răspunsuri primite la *Chestionarul II. Casa*, conform acestui document, este de 439.

ele, și chiar dacă unele conțin mai puține desene, constituie un fond documentar unic, singurul care a înregistrat, la momentul respectiv, un material atât de vast privind arhitectura rurală. Nicio anchetă ulterioară, lingvistică sau etnografică, directă sau indirectă, nu egalează, sub acest aspect, rezultatele obținute prin cercetarea interbelică realizată la Muzeul Limbii Române.

Pentru a înțelege aspectele investigate, vom prezenta în continuare *Chestionarul II. Casa*, care este împărțit în 21 de capitole, abordând tot atâtea subteme ale locuirii, de la construcția locuinței la amenajarea spațiului gospodăriei și a tuturor anexelor prin care omul își apropiază spațiul în care trăiește, construind adăposturi temporare la câmp, garduri, porți, fântâni și adăposturi pentru animale. Primele două capitole se referă la aspecte generale privind casa și locuirea, urmărind consemnarea realităților sociale care determină construcția unei case, dar și a elementelor definitorii ale arhitecturii vernaculare: tipurile de casă ce se construiau în acea perioadă în sat, raportate la casele mai vechi, construcțiile făcute în afara satului, folosite cu diverse ocazii, de către păzitorii de vite sau de către oamenii care lucreau la câmp⁷. În aceste prime două capitole un aspect important este cel lingvistic, urmărindu-se consemnarea sensurilor cuvântului „casă”, precum și a sensurilor unor expresii cunoscute în sat în legătură cu cuvântul „casă”: „stâlpul casei”, „cinstea casei”, „casa sufletului”.

Următoarele nouă capitole se referă la construcția propriu-zisă a casei, de la alegerea locului de casă și fixarea temeliei, până la realizarea acoperișului. Titlurile capitolelor sunt strâns legate de etapa de construcție la care se referă întrebările pe care le cuprind: *III. Locul unde este clădită casa*, *IV. Materialul*, *V. Temelia casei*, *VI. Pereții casei*, *VII. Ușa*, *VIII. Fereastra*, *IX. Dușumeaua casei*, *X. Podul și tavanul casei*, *XI. Acoperișul casei*. Parcurgând întrebările din aceste capitole, observăm că ele vizează atât aspecte culturale și etnografice privind obiceiurile cunoscute în localitate în legătură cu alegerea locului benefic pentru construcție sau cu așezarea casei în funcție de punctele cardinale, dar și aspecte de economie locală, cerând consemnarea unor informații referitoare la alegerea echipelor de meșteri constructori și a materialelor folosite pentru construcție. Foarte importante sunt întrebările care mizează pe descrierea modului de construcție a unei case, etapă cu etapă, cu atenție asupra tehnicilor folosite și a materialelor utilizate. În aceste capitole, întrebările care vizează consemnarea unor termeni sunt dublate de întrebări care invită la descrieri etnografice, răspunsurile la chestionar

⁷ Primele două capitole din *Chestionarul II. Casa* cuprind, împreună, 70 de întrebări. Redăm, în continuare câteva dintre aceste întrebări, spre exemplificare: 29. *Care este cel mai răspândit tip de casă în comună? Să se dea o schiță a planului casei.*; 30. *Ce zic bătrânii, care era înainte cel mai răspândit tip de casă în comună?*; 38. *Cum se numește adăpostul păzitorului de vite mari?*; 63. *Ce înțelesuri mai are cuvântul casă?*

conținând, pe lângă inventare lexicale, veritabile descrieri ale unor tehnici de construcție, de multe ori însoțite de schițe sau desene care le explicitează.

Chestionarul II. Casa continuă cu întrebări despre economia locuirii în capitolele: XII. *Prispă, cerdac, pridvor, târnaț*, XIII. *Pivnița*, XIV. *Încăperile*, XV. *Soba, vatra, cuptorul, hornul*, XVI. *Luminatul*, urmate de un capitol despre aspectul estetic al casei: XVII. *Văruirea casei*. Acest capitol conține 20 de întrebări atât despre tencuirea și văruirea interiorului casei, cât și despre vopsirea fațadei exterioare, a cuptorului sau a ferestrelor. Întrebările mizează pe obținerea unor descrieri a modului în care se prepară amestecurile folosite pentru fiecare dintre activitățile enumerate și a modului în care se realizează, precum și a instrumentelor sau a uneltelor folosite. Următoarele două capitole continuă subiectul economiei locuirii, referindu-se la felul în care este folosit și amenajat spațiul din proximitatea casei: XVIII. *Curtea, grădina, îngrădirea*, XIX. *Șura, grajdul și alte acareturi*. Întrebările sunt formulate astfel încât să permită înregistrarea tuturor termenilor din aceste sfere semantice, dar și să ofere o imagine cât mai exactă a modului în care era constituită gospodăria tradițională: cum se numesc și cum sunt dispuse construcțiile din curtea casei, ce anexe se află în jurul casei pentru adăpostirea animalelor și pentru depozitarea furajelor sau a unor utilaje, cum este împrejmuită gospodăria, câte porți are, cum arată porțile în sat și din ce materiale sunt făcute acestea, care sunt numirile locale pentru toate aceste realități ale gospodăriei tradiționale.

Un capitol aparte, XX. *Fântâna*, este dedicat aprovizionării cu apă a gospodăriei, construirii și întreținerii fântânilor, precum și credințelor cunoscute în sat despre facerea unei fântâni sau despre posibila contaminare a acesteia, prin căderea unui obiect „necurat” sau prin înneccarea unei ființe în fântână. Una dintre întrebările din acest capitol, cea referitoare la tipurile de fântâni, îi îndeamnă pe corespondenți să realizeze desene.

Chestionarul se încheie cu capitolul XXI. *Obiceiuri și credințe în legătură cu casa*, capitol care trece în revistă toate credințele și obiceiurile întemeierii, de la alegerea locului de casă, până la ridicarea construcției. Deși întrebări despre obiceiuri și credințe privind casa și locuirea există și în alte capitole, aici sunt reluate sintetic. Acest ultim capitol al chestionarului arată importanța acordată în ancheta lingvistică indirectă a Muzeului Limbii Române aspectelor culturale. Cultura locuirii și a zidirii ocupă o pondere considerabilă în *Chestionarul II. Casa*, în care se acordă o atenție deosebită, de asemenea, superstițiilor. Corespondenții sunt invitați să consemneze, pe rând, superstițiile care privesc spațiile importante din interiorul casei: vatra, hornul, ușa, streășina și fereastra. Dar universul locuirii în spațiul tradițional e legat și de credințe în ființe mitologice, iar chestionarul nu ignoră ființele care populează imaginarul locuirii: *vâlva casei, șarpele, știma sau ceasornicul morții*.

Așa cum am arătat mai sus, răspunsurile la *Chestionarul II. Casa* conțin peste 2500 de desene și schițe. Există manuscrise care conțin zeci de desene

sau schițe, importante pentru înțelegerea unor termeni consemnați sau pentru cunoașterea unor aspecte legate de forma unor obiecte, de tehnicile de construcție cunoscute ori de arhitectura unei gospodării în ansamblul său. Dintre corespondenții care-au realizat desene foarte reușite, se disting următorii, enumerați în ordinea dată de rețeaua topografică în care sunt așezate manuscrisele cu răspunsurile lor: Ionel Ungureanu, învățător din Jidoștița (comuna Breznița-Ocol), județul Mehedinți (MLR. CHEST. II–20); Dan Iovănescu, elev din Poiana Mare, județul Dolj (MLR. CHEST. II–25); Costică Zamora, seminarist din Frânțești (comuna Peștișani), județul Gorj (MLR. CHEST. II–44); Gh.F. Ciușanu, profesor din Făurești, județul Vâlcea, pasionat de folclor, corespondent la mai multe anchete interbelice, autor al volumului *Superstițiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi sau noi*, premiat de Academia Română și publicat în 1914 în seria *Din viața poporului român* (MLR. CHEST. II–84); Marin R. Oprescu, institutor-director din Alexandria, județul Teleorman (MLR. CHEST. II–91); C. Săndulescu, seminarist din Vernești, județul Buzău (MLR. CHEST. II–98); Sofic Ioan, elev la școala normală Gh. Asachi, Piatra Neamț, originar din Bodești, județul Neamț (MLR. CHEST. II–210); David Mihai, elev din Ghindăoani, județul Neamț (MLR. CHEST. II–215); Traian Nicola, învățător-director din Albac, județul Alba (MLR. CHEST. II–313); Titus Bîlțiu (Dăncuș Vesparian), învățător din Săpânța, județul Maramureș (MLR. CHEST. II–366). Am reținut numele acestor corespondenți întrucât răspunsurile trimise de ei conțin unele dintre cele mai reușite desene, însă lista ar putea fi continuată cu alte sute de nume. Nu ne propunem însă aici să-i enumerăm pe toți aceia care au realizat desene reușite cu care și-au însoțit răspunsul la cel de-al doilea chestionar al Muzeului Limbii Române, dar precizăm că varietatea și multitudinea lor, alături de toate explicațiile și descrierile etnografice pe care manuscrisele le conțin, pot oferi o imagine destul de precisă privind arhitectura vernaculară din perioada interbelică, de pe întreg teritoriul României Mari. În acest fel, materialele din fondul de răspunsuri la *Chestionarul II. Casa* al Muzeului Limbii Române își extind utilitatea față de momentul redactării răspunsurilor pentru a fi utilizate în cele două proiecte importante pentru cultura română: *Dicționarul limbii române* și *Atlasul lingvistic român*, în slujba cărora intelectualii din satele României s-au angajat⁸ cu atâta devotament, așa cum reiese din corespondența trimisă Muzeului. În contemporaneitate, aceste informații contribuie la cunoașterea patrimoniului arhitectural local, un adevărat tezaur supus în secolul care s-a scurs de atunci la prefaceri care-au însemnat uneori „eliminarea lui totală”⁹. Mărturiile consemnate în ancheta la care ne referim pot fi repere ale regăsirii și revigorării patrimoniului.

⁸ Pentru mai multe informații despre angajamentul național al corespondenților la ancheta Muzeului Limbii Române vezi: *Epistolar. Texte însoțitoare ale răspunsurilor la Chestionarele Muzeului Limbii Române*. Ediție de Andreea-Nora Pușcaș. Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2021, pp. 128, 131, 135, 137, 142, 150, 155, 157, 167, 172, 180.

⁹ Gheorghe Mândrescu, *Patrimoniu sfânt*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2020, p. 13.

În *Indicații pentru răspunsuri la chestionar*, s-a precizat că desenele primite „servesc numai spre lămuriri și după ele se vor face de artiști desemnurile care se vor publica”¹⁰. În acest fel, reprezentările grafice sunt investite, încă de la început, cu valoare documentară¹¹, iar unele dintre ele pot fi privite și ca artă grafică în adevăratul sens al cuvântului. Cei mai mulți dintre corespondenții la *Chestionarul II. Casa* care au realizat desene sunt învățători sau elevi normaliști, trecuți prin cursuri de inițiere în tainele desenului, iar reprezentările lor grafice – în creion, în peniță sau în cărbune – sunt uneori cu adevărat reușite. Corespondenții la acest chestionar au reușit să surprindă specificul arhitectural al satelor din care trimiteau răspunsul, făcând posibilă constituirea celei mai mari colecții de material grafic arhitectural din acea perioadă. Parcurgând manuscrisele trimise ca răspunsuri la acest chestionar, în ordinea în care-au fost ele organizate conform rețelei topografice stabilite, identitatea arhitecturală a fiecărei zone este foarte bine conturată, prin desene și schițe reprezentând tipurile de locuințe, porți și fântâni. Aceste trei categorii de elemente arhitecturale constituie aspectul esențial al modului în care omul și-a pus amprenta asupra spațiului pe care l-a locuit. Arhitectura tradițională este expresia cea mai clară a modului în care el și-a apropiat teritoriul și a creat o armonie organică între sine și spațiul său de viațuire.

Armonia satului tradițional, în care construcțiile erau realizate întotdeauna cu materiale pe care specificul locului le furniza meșterilor, ele integrându-se organic peisajului, era o realitate încă vie în primii ani ai perioadei interbelice din care provin materialele la care ne referim. Mai mult decât atât, răspunsurile, ca și reprezentările grafice, conțin deopotrivă informații despre tipurile de locuințe mai vechi, mergând până la locuințele îngropate în pământ. Astfel, manuscrisele conțin informații despre bordei, unul dintre cele mai vechi tipuri de locuință¹² atestat pe teritoriul României și scos la lumină de săpături arheologice¹³, precum și reprezentări grafice ale acestuia.

¹⁰ *Chestionarul II. Casa*, Sibiu, Tiparul Institutului de Arte Grafice, „Dacia Traiana”, 1926, p. 5.

¹¹ Adrian Silvan Ionescu, *Artă și document. Artă documentaristică în România secolului al XIX-lea*, București, Meridiane, 1990, p. 13.

¹² Ioan Godea, *Arhitectura subterană*, Timișoara, Editura de Vest, 2010, p. 37.

¹³ Ioan Godea, *Arhitectura la români. De la obârșii la Cozia. Sinteze, crestomație, reconstituiri, imagini*, Oradea, Editura Primus, 2007, pp. 62–63, 111–112.

Fig. 1. *Tipuri de bordei.* Desen realizat de Dan Iovănescu, elev (Poiana Mare, Dolj, 1927). MLR. CHEST. II-25.

Bordeiul era un tip de locuință primitivă, în formă rectangulară, cu colțurile rotunjite, fiind îngropată în pământ mai mult sau mai puțin. Pe măsură ce tehnicile de construcție s-au perfecționat, făcând posibilă o îmbinare cât mai precisă a bucăților de lemn și o izolare mai bună, locuințele îngropate au început să se ridice deasupra pământului. Prin *Regulamentul pentru alinierea satelor și pentru construirea locuințelor țărănești*¹⁴ din 1894, a fost interzisă construcția de bordeie, iar cele existente ar fi trebuit înlocuite cu case construite în spiritul noii legi, pe parcursul a cinci ani. Acest lucru nu s-a întâmplat însă, iar răspunsurile la întrebările 22. *Ce înțeles are cuvântul bordei?* și 23. *Cum sunt construite bordeiele?* din *Chestionarul II. Casa* completează mărturiile existente în acest sens. Bordeiul era un tip de locuință cunoscută încă în anul 1926 când s-a lansat chestionarul, ca și modul de construcție al acestuia. Uneori corespondenții precizează că în satul lor mai sunt puține astfel de construcții, că nu mai sunt locuite sau că au dispărut.

¹⁴ Ion Petrescu, Camelia Dragomir Ștefănescu, *Scurt parcurs istoric în managementul mediului din România*, în „Transilvania”, 2006, 7, p. 95.

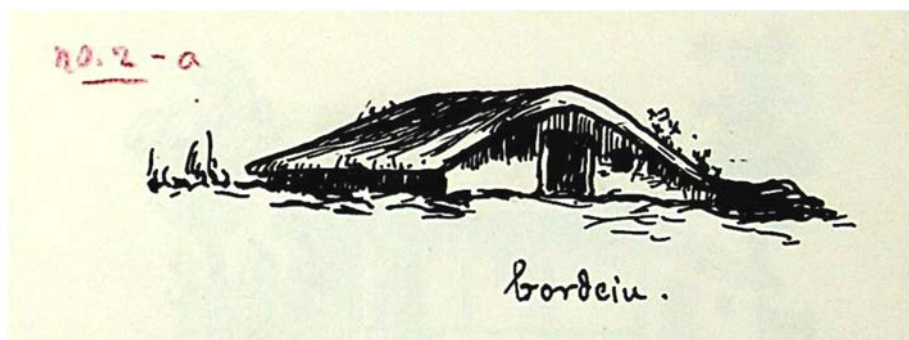

Fig. 2. Bordei. Desen realizat de C. Săndulescu, seminarist (Vernești, Buzău, 1927). MLR. CHEST. II-98.

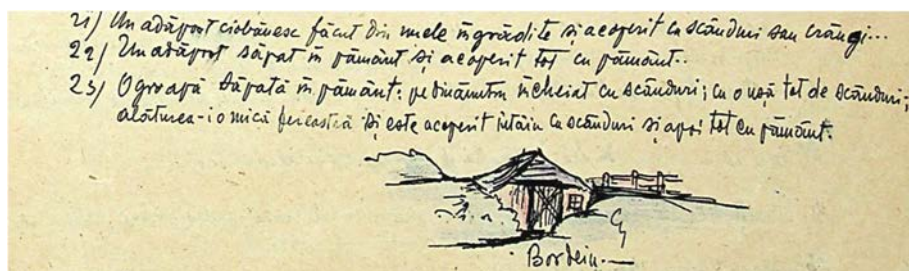

Fig. 3. Bordei. Desen realizat de Costică Zamora, seminarist (Frâncești, comuna Peștișani, Gorj, 1927). MLR. CHEST. II-44.

Literatura de specialitate a subliniat că, în evoluția locuirii, locuințele situate sub pământ au fost abandonate în favoarea caselor construite deasupra pământului, ceea ce a îmbunătățit considerabil calitatea vieții. Casa și spațiul aflat în proximitatea casei constituia locul în care familia își petrecea cea mai mare parte a timpului, își trăia toate evenimentele importante, cu bucuriile și tristețile care le însoțeau, dar și locul în preajma căruia se desfășurau o mare parte dintre muncile specifice, care asigurau supraviețuirea membrilor ei. În funcție de tipul de activitate în care familia era implicată, după ridicarea casei, în jurul acesteia se construiau anexe destinate practicării meșteșugurilor sau activităților agricole. Felul în care se configura gospodăria era strâns legat de ocupațiile¹⁵ familiei, etnografii arătând că se pot identifica mai multe tipuri economice de gospodărie, în funcție de specificul agricol, pastoral, apicol, pomicol, viticol, meșteșugăresc sau piscicol al activităților practicate de către membrii familiei¹⁶.

¹⁵ Valer Butură, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Dacia, 1978, pp. 65–66.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 66–68.

Fig. 4. *Gospodărie*. Desen semnat de învățătorul Teglás, păstrat cu răspunsul lui Ioan Anastasiu, general (Suceagu, comuna Baci, Cluj, 1927). MLR. CHEST. II-341.

Casa constituia elementul cel mai important al gospodăriei, prima construcție care se ridica și în funcție de amplasarea căreia se configura restul gospodăriei. Răspunsurile la chestionare consemnează diferențele de statut social al locuitorilor, în funcție de felul în care era construită și întreținută gospodăria. De asemenea, răspunsurile reflectă influența exercitată de mediul natural asupra numărului și a dimensiunilor construcțiilor dintr-o gospodărie. Construcția casei propriu-zise era dictată de condiția socială a celor care-o construiau și de posibilitățile pe care le oferea mediul, și nu în ultimul rând de legislația în vigoare. Răspunsurile la chestionar arată și o evoluție a arhitecturii, oferind reprezentări grafice ale tipului de casă veche, de obicei mai mică și mai sărăcăcioasă, și tipul de casă ce se construia în acea perioadă, care surprindea o îmbunătățire a situației economice.

Literatura de specialitate a înregistrat diferențele arhitecturale dintre diferite zone etnografice, care erau foarte marcate încă în perioada interbelică și pe care răspunsurile la chestionar le înregistrează cu mare precizie. Redăm în continuare câteva reprezentări grafice conținute în răspunsurile la *Chestionarul II. Casa*, care reflectă atât diferența între casele vechi și cele construite în perioada interbelică (din Vernești, Buzău), cât și diferențele etnografice înregistrate. Pentru a surprinde specificul etnografic am ales o casă din Mehedinți, o casă „cu două caturi” din Gorj, o casă din Munții Apuseni, din Alba și una din Suceava.

Fig. 5. Tipuri de case. Desene realizate de C. Săndulescu, seminarist (Vernești, Buzău, 1927). MLR. CHEST. II-98.

ELEMENTE DE ARHITECTURĂ TRADIȚIONALĂ ÎNTR-UN FOND DOCUMENTAR INEDIT:
RĂSPUNSURILE LA CHESTIONARUL II. CASA AL MUZEULUI LIMBII ROMÂNE

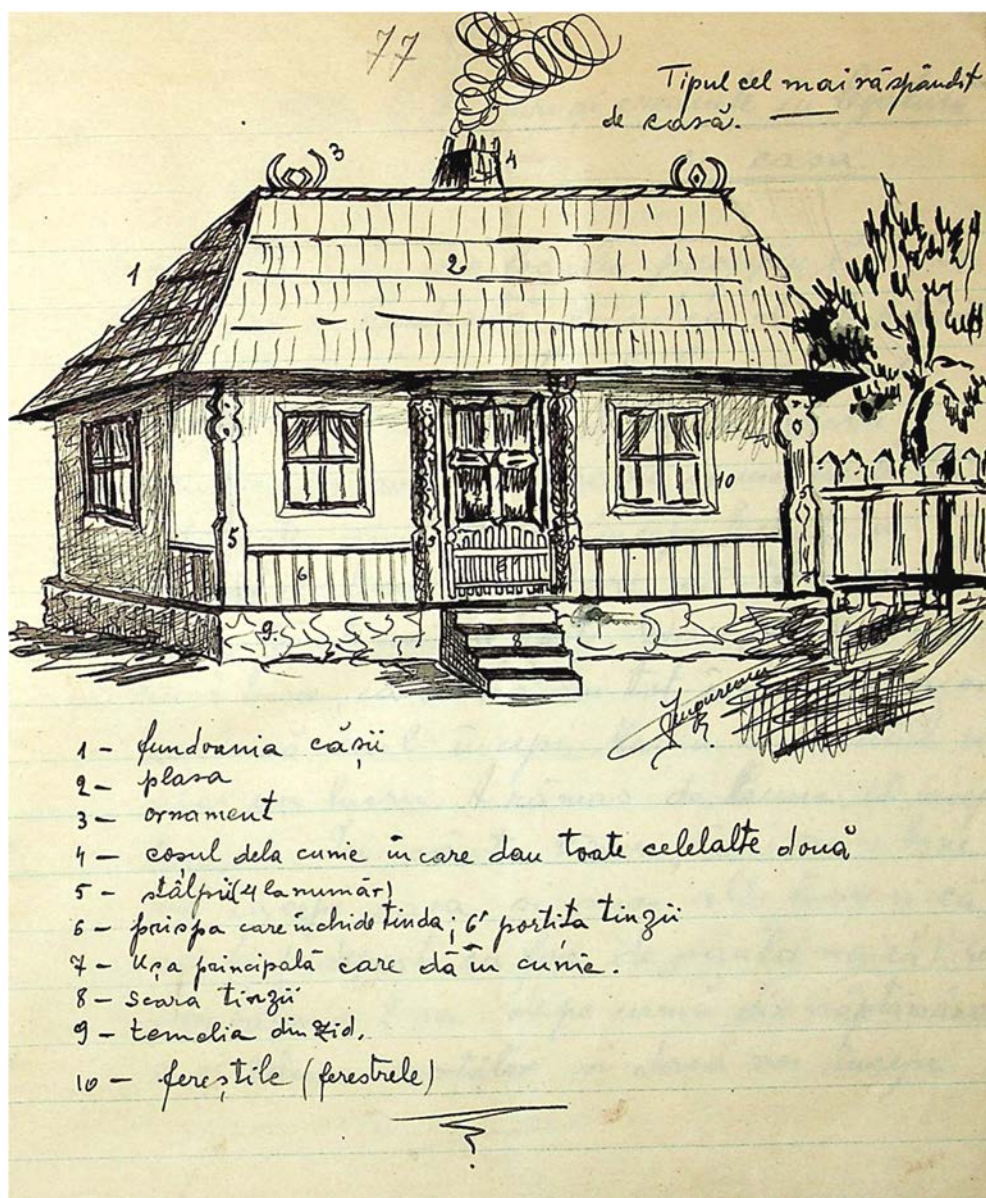

Fig. 6. Casă. Desen realizat de Petre Bobiț, elev normalist (Valea Boierească, Mehedinți, 1927). MLR. CHEST. II-20.

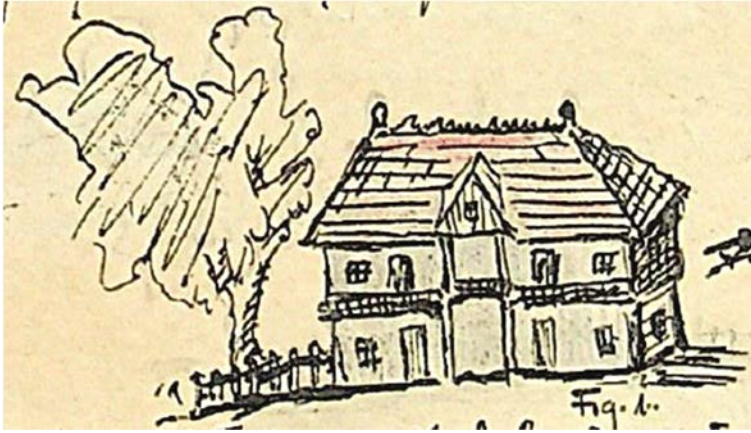

Fig. 7. Casă „cu două caturi”. Desen realizat de Costică Zamora, seminarist (Frâncești, comuna Peștișani, Gorj, 1927). MLR. CHEST. II-44.

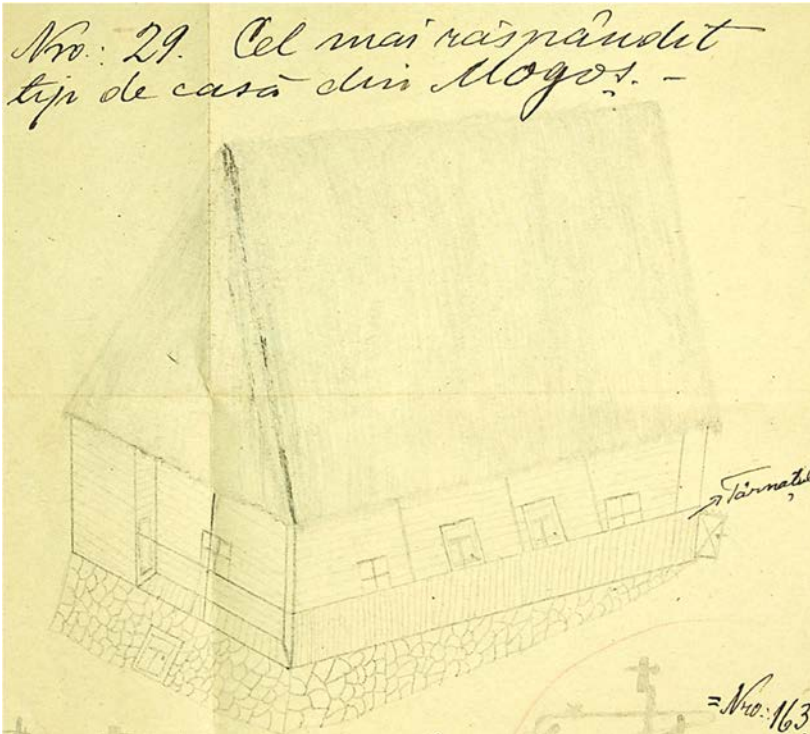

Fig. 8. Casă. Desen realizat de Macavei Cuteanu, învățător, director (Mogoș, Alba, 1927). MLR. CHEST. II-305.

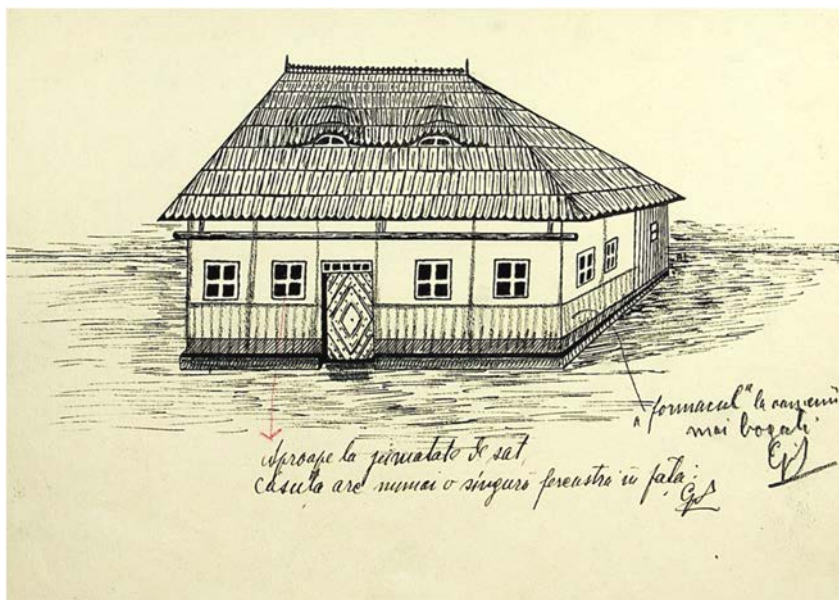

Fig. 9. Casă. Desen realizat de Grămadă Nicolai, preot (Zaharești, comuna Stroiiești, Suceava, 1927). MLR. CHEST. II-415.

Un spațiu important al locuirii îl reprezintă în cultura tradițională prisma, cerdacul, pridvorul sau târnațul. Înregistrând diferențe de realizare de la o zonă etnografică la alta, consemnate în răspunsurile la chestionar, prisma avea deopotrivă rolul de a proteja talpa și pereții locuințelor împotriva intemperiilor, dar și spațiul destinat socializării. Pentru a mări spațiul acoperit din jurul casei, prisma s-a extins făcând posibilă o nouă arhitectură a locuinței, în care s-a integrat cerdacul, târnațul sau pridvorul.

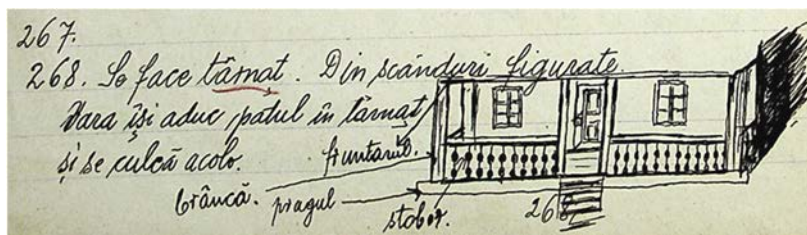

Fig. 10. Târnațul casei. Desen realizat de Samuil Șipoș, învățător (Hățăgel, comuna Densuș, Hunedoara, 1927). MLR. CHEST. II-48.

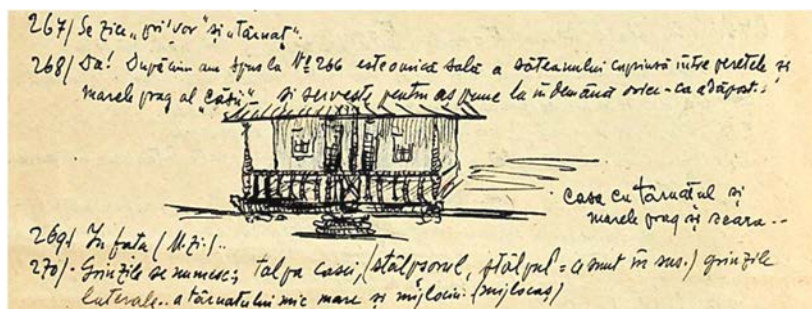

Fig. 11. „Pridvor” sau „târnaț”. Desen realizat de Costică Zamora, seminarist (Frâncești, comuna Peștișani, Gorj, 1927). MLR. CHEST. II-44.

Fig. 12. Casă primitivă cu prispă

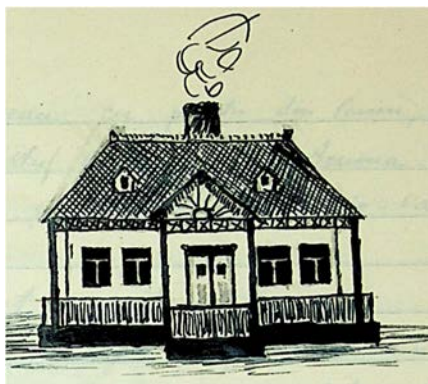

Fig. 13. Casă cu pridvor

Desene realizate de Vasile Loghinescu, elev (Domulgeni, județul interbelic Soroca, astăzi raionul Florești, Republica Moldova). MLR. CHEST. II-159.

Împreună cu desenele care reprezintă tipul de casă cel mai răspândit în localitate, răspunsurile conțin, de multe ori, informații despre tehnica de construcție, însoțite la rândul lor de reprezentări grafice. Informațiile sunt cu atât mai importante cu cât transmit o cunoaștere empirică ce a impresionat peste timp prin eficiența ei. Așa cum sugera Vitruvius, celebrul arhitect antic autor al unui tratat în domeniu: „Arhitecti est scientia pluribus et urariis eruditionibus ornata cuius iudicio probantur omnia quae ab ceteris artibus perficiuntur opera. Ea nascitur ex fabrica et ratiocinatione”¹⁷. Complexitatea științei de a construi se bazează pe cunoștințe

¹⁷ Vitruve (Marcus Vitruvius Pollio), *De l'architecture*. Livre 1. Texte établi, traduit et commenté par Philippe Fleury. Paris, Les Belles Lettres, 1990, p. 4.

variate, provenind dintr-un mare număr de discipline. Meșterii de case din satele tradiționale erau păstrătorii unui meșteșug transmis din generație în generație, iar produsele arhitecturii vernaculare, în ciuda materialelor perisabile din care erau construite, de cele mai multe ori, reușeau să sfideze timpul și intemperiiile, rezistând vreme îndelungată.

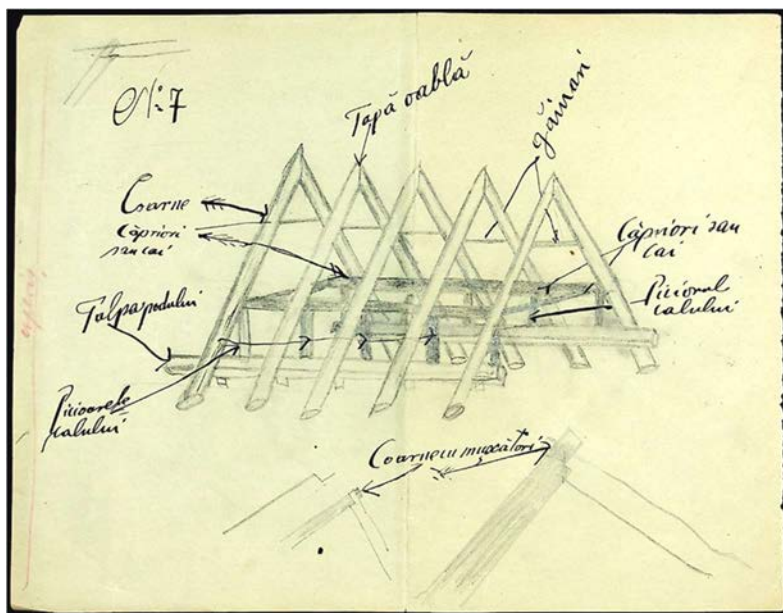

Fig. 14. Arhitectură a acoperișului. Desen realizat de Traian Nicola, învățător (Albac, Alba, 1927). MLR. CHEST. II-313.

Așa cum am arătat mai sus, prin întrebarea 411 se cere explicit corespondenților să deseneze tipul de poartă cel mai răspândit în sat. Întrebarea a făcut posibilă înregistrarea unei varietăți etnografice impresionante de reprezentări pe această temă. Dintre reprezentările grafice ale porții din fondul documentar, am ales spre exemplificare patru desene reprezentative pentru tot atâtea zone etnografice, provenind de la trei corespondenți. Prima dintre cele reproduse mai jos este o poartă cu ornamente și acoperiș, provenind din Frâncești, Gorj, iar următoarele două sunt porți simple, una provenind din Scioaștea, Teleorman, iar cealaltă din Bărcănești, Olt. Ultima planșă reprezintă porți din două sate maramureșene.

Poarta reprezenta în satul tradițional un etalon al gospodăriei, un fel de blazon cu care se identifica familia care locuia în gospodăria de dincolo de poartă. Poarta este și un semn al bunăstării sau al precarității unei familii, însă tipul arhitectural de poartă răspândit, în mare măsură, la toate proprietățile dintr-un sat, este un barometru al gradului de dezvoltare al comunității respective, fiind strâns legată de resursele pe care le avea la dispoziție.

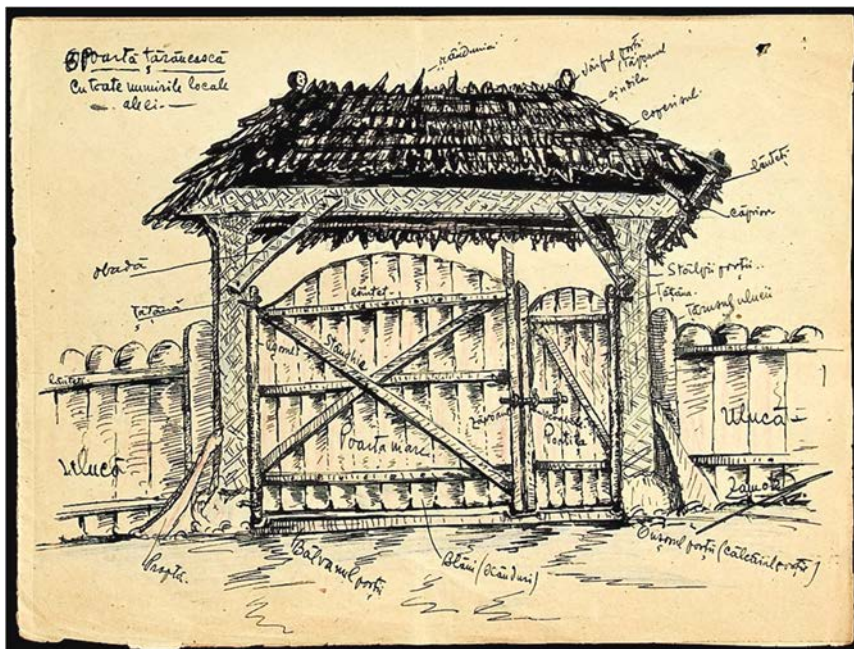

Fig. 15. Poartă. Desen realizat de Costică Zamora, seminarist (Frâncești, comuna Peștișani, Gorj, 1927). MLR. CHEST. II-44.

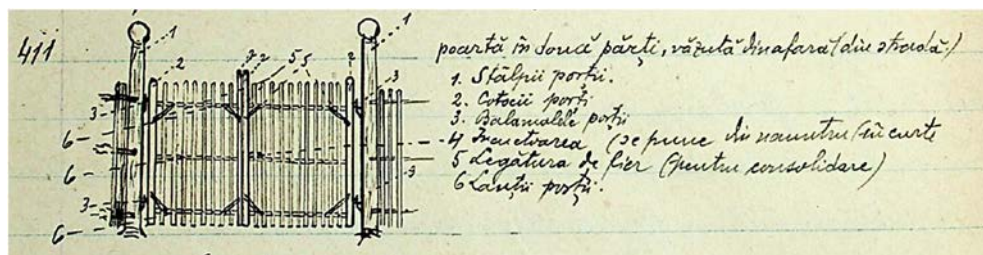

Fig. 16. Poartă. Desen realizat de Popescu R. Ilie, învățător (Scrioaștea, Teleorman, 1927). MLR. CHEST. II-89.

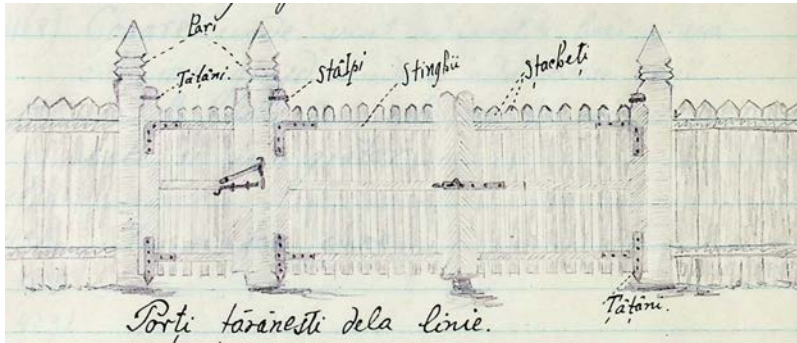

Fig. 17. Poartă. Desen realizat de Ioan Scarlat, elev (Bărcănești, Olt, 1927). MLR. CHEST. II-87.

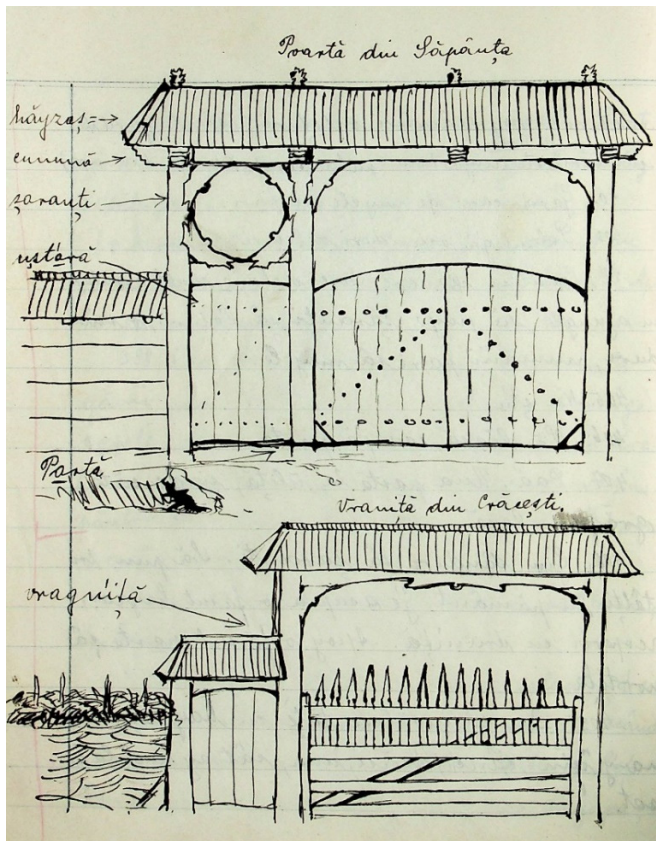

Fig. 18. Poartă. Desen realizat de Titus Bilțiu (Dăncuș Vesparian), învățător (Săpânța, Maramureș, 1927). MLR. CHEST. II-366.

Arhitectura fântânii, ca și cea a casei, este un rezultat al tuturor condițiilor naturale atât în ceea ce privește materialul folosit, cât mai ales în privința locului în care fântâna era amplasată și a modului în care putea fi construită. Astfel, construirea unei fântâni era strict legată de găsirea unui izvor de suprafață, în zonele unde acest fenomen apărea, sau de atingerea pânzei freatice și a unor straturi impermeabile pentru a construi puțuri, în zonele lipsite de asemenea binecuvântare divină. Izvoarele, izburile sau fântânile apar frecvent în literatura folclorică, fiind învestite cu statutul de semne divine. Conform credințelor din spațiul cultural românesc, săparea unei fântâni în calea drumeților asigură apa necesară sufletelor plecate în Lumea de Dincolo, iar răufăcătorul care, trecând pe lângă o fântână „va distruge sau spurca izvorul de apă” este blestemat¹⁸. Dar identificarea unui izvor și construcția unei fântâni presupunea cunoștințe speciale, iar răspunsurile la întrebările din capitolul dedicat fântânii în *Chestionarul II. Casa* consemnează numeroase informații despre aceste tehnici populare, în vreme ce desenele și schițele le explicitează.

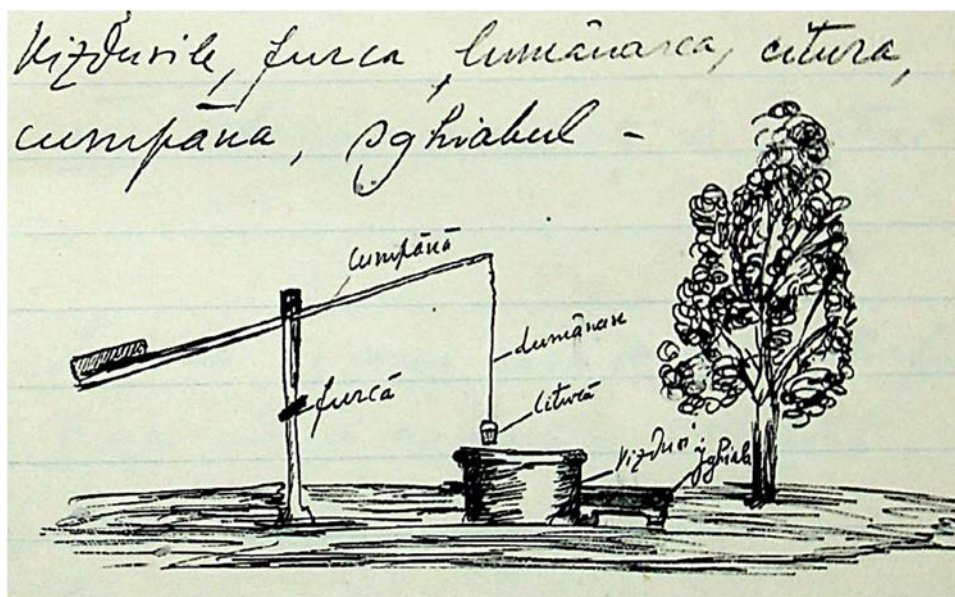

Fig. 19. Fântână cu cumpână. Desen realizat de Alexandru Popescu, elev (Mogoșești, oraș Scornicești, Olt, 1927). MLR. CHEST. II-80

¹⁸ Ioan Godea, *Apa și arhitectura de odinioară*, Timișoara, Editura de Vest, 2013, p. 20.

Desenele care însoțesc răspunsurile la întrebările despre fântână oferă și o imagine a ansamblului arhitectural din care fântâna făcea parte, cuprinzând și elementele folosite pentru a scoate apa din fântână, pentru a o depozita la suprafață sau pentru adăparea animalelor. Desenele înregistrează cel mai bine diferențele etnografice înregistrate în funcție de specificul natural al fiecărei zone. Astfel, sunt puține localitățile în care există deopotrivă izvoare de suprafață, dar și puțuri pentru a scoate apa din adâncime. În desenele sale, Costică Zamora, unul dintre cei mai talentați corespondenți în privința realizării desenelor, oferă patru reprezentări grafice pentru tot atâtea tipuri de fântână, precizând însă că fântâna este „aceea făcută într-un loc din care curge apă”, în vreme ce „bunarul” este „cu cumpănă”, „cu rotiță” sau „cu roată”¹⁹, în acest caz izvorul fiind de adâncime. Bunarul este un termen atestat în *Dicționarul limbii române*, cu sensul de puț, în Mehedinți, Gorj, Banat²⁰, cuvânt provenit din sârbă sau din turcă²¹.

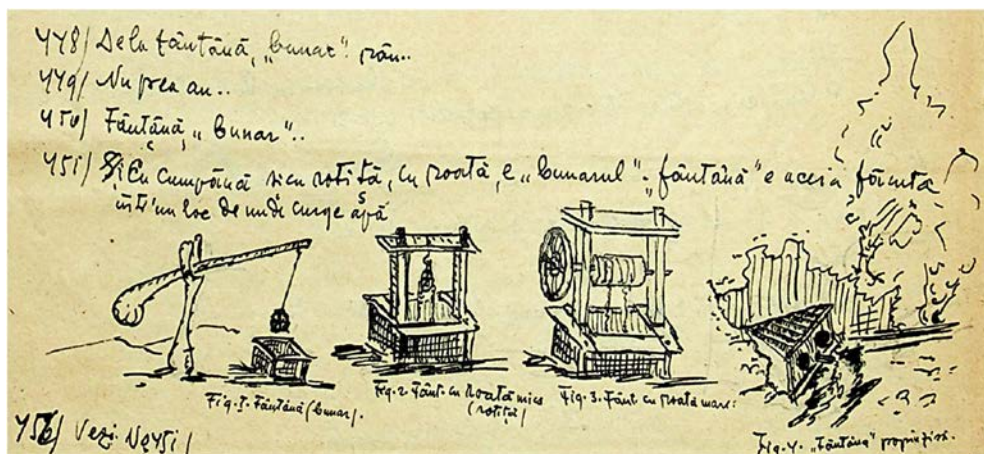

Fig. 20. Tipuri de fântână. Desen realizat de Costică Zamora, seminarist (Frâncești, comuna Peștișani, Gorj, 1927). MLR. CHEST. II-44.

În satele tradiționale, fântânile aveau un rol foarte important pentru comunitate, fiind un receptacol al sursei vieții ce ieșea la suprafață din întunericul pământului. Instalația amenajată pentru a scoate apa la suprafață a generat, în imaginarul lingvistic românesc, câteva metafore conceptuale, prin mecanisme de

¹⁹ MLR. CHEST. II-44/451.

²⁰ *Dicționarul limbii române*, Tomul I, Partea I, A-B, București, Librăria SOCEC & Comp. și C. Sfetea, 1913, s.v. bunar.

²¹ *Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), Vol. I, A-B, București, Editura Academiei Române, 2011, s.v. bunar.

creativitate lingvistică în care cuvinte ce definesc o realitate, sunt folosite pentru a defini o altă realitate. Sunt mecanisme de „interpretare a lumii în și prin limbă”²², generând creativitate lingvistică²³. Astfel, două elemente ale cumpenei fântânii au fost denumite prin cuvinte al căror sens principal este altul. Prăjina de care se atârna găleata pentru a fi coborâtă în puț de unde urma să scoată apa la suprafață a fost numită în unele localități „lumânare”²⁴, „lumănare”²⁵ sau „lumină”²⁶ a fântânii, iar brațul pârghiei care forma cumpăna se numea „săgeată”²⁷ a fântânii.

Fig. 21. *Bunar (fântână cu cumpăna)*. Desen realizat de Costică Zamora, seminarist (Frâncești, comuna Peștișani, Gorj, 1927). MLR. CHEST. II-44.

²² Elena Platon, *The Thread Metaphor in the Linguistic Imaginary of Folklore*, „STUDIA UBB PHILOLOGIA”, LXVI, 4, 2021, p. 257. DOI:10.24193/subbphilo.2021.4.17.

²³ Elena Platon, *Reflections on the Concept of Linguistic Imaginary*, „STUDIA UBB PHILOLOGIA”, LXIV, 3, 2019, pp. 114, 120. DOI:10.24193/subbphilo.2019.3.08.

²⁴ O parte dintre răspunsurile în care apare consemnat termenul sunt: MLR. CHEST. II-80/455; MLR. CHEST. II-82/455; MLR. CHEST. II-83/455; MLR. CHEST. II-84/455; MLR. CHEST. II-85/455; MLR. CHEST. II-87/455. Sensul este atestat și în *Dicționarul limbii române* (DLR), s.n., Tomul V, Litera L, LI-LUZULĂ, București, Editura Academiei Române, 2008, s.v. *lumânare*.

²⁵ MLR. CHEST. II-81/455; MLR. CHEST. II-86/455. Formă atestată în DLR, *Ibidem*, s.v. *lumânare*.

²⁶ MLR. CHEST. II-44/455. Sens atestat și în DLR, *Ibidem*, s.v. *lumină*.

²⁷ Termenul este consemnat în mai multe răspunsuri, dintre care reținem: MLR. CHEST. II-158/455; MLR. CHEST. II-159/455; MLR. CHEST. II-229; MLR. CHEST. II-263. Sens atestat în *Dicționarul limbii române*, (DLR), s.n., Tomul X, Partea I, Litera S, S-SCLABUC, București, Editura Academiei R.S.R., 1989, s.v. *săgeată*.

Valoarea desenelor reprezentând gospodării și case, porți, fântâni, anexe gospodărești sau construcții temporare, dar și tehnici de construcție, ferestre, uși sau sisteme de închidere provenind din răspunsurile la *Chestionarul II. Casa* este una documentară. Marcate uneori de nesiguranțe de amator, aceste reprezentări au meritul de a se constitui într-un foarte vast material lingvistic și etnografic, acoperind toate zonele României Mari. Așa cum se poate observa din reproducerile de mai sus, realizate în stilul grafic propriu documentarismului, desenele în creion sau peniță sunt dominate de contur, marcând cu exactitate amănuntele prin care construcția se individualizează. Chiar dacă unele dintre ele nu sunt lipsite de valoare artistică, scopul pentru care au fost realizate a fost de a contribui la înțelegerea exactă a unor termeni, primând valoarea lor documentară, în raport cu cea estetică. Ancheta lingvistică indirectă de la Muzeul Limbii Române era tributară metodologiei „Wörter und Sachen”²⁸, manifestată în lingvistica germană de la începutul secolului al XX-lea, care susținea că studierea cuvintelor, pentru stabilirea etimologiei și a istoriei lor, trebuie făcută în strânsă legătură cu studierea artefactelor pe care acestea le definesc și a tuturor contextelor socioculturale din care fac parte.

Chestionarul II. Casa al Muzeului Limbii Române a constituit prima anchetă realizată instituțional, asupra locuirii țăranului român, iar răspunsurile la acest chestionar, la realizarea căruia colaborase, alături de Sever Pop și Ștefan Pașca, și Romulus Vuia, directorul Muzeului Etnografic al Ardealului din Cluj, au pus bazele cercetării științifice a arhitecturii vernaculare românești²⁹. Materialul a fost utilizat de-a lungul timpului, atât de către lingviști, cât și de către etnografi, însă accesibilizarea acestuia, în acord cu noile facilități oferite de epoca digitizării este imperios necesară. În acest fel, s-ar oferi un acces rapid și ușor tuturor celor care sunt interesați de acest fond documentar, specialiști care activează în domenii conexe sau publicul larg interesat să descopere identitatea arhitecturală dintr-o anumită zonă.

²⁸ Ruth Schmidt Wiegand, *Wörter und Sachen*, în *Wörter und Sachen im Lichte der Bezeichnungsforschung*, edited by Ruth Schmidt-Wiegand, Berlin, New York, De Gruyter, 1980, pp. 1–3.
<https://doi.org/10.1515/9783110861617-002>.

²⁹ Ioan Toșa, *Casa în satul românesc la începutul secolului al XX-lea*. Cluj-Napoca, Supergraph Tipo, 2002, pp. 11–12.

BIBLIOGRAFIE

- Butură, Valer, *Etnografia poporului român. Cultura materială*, Cluj-Napoca, Dacia, 1978.
- Chestionarul I. Calul*, Cluj, Muzeul Limbii Române, Tipografia Ardealul, 1922.
- Chestionarul II. Casa*, Sibiu, Tiparul Institutului de Arte Grafice, „Dacia Traiana”, 1926.
- Comșulea, Elena, *Chestionarele Muzeului Limbii Române – premise de cercetare*, „Philologica Jassensia”, IX, 1 (21), 2012, pp. 47–56.
- Cosmina-Maria Berindei, *Ancheta lingvistică indirectă a Muzeului Limbii Române – câteva considerații asupra metodei de cercetare*, „Dacoromania”, s.n., XXV, 2020, nr. 2, Cluj-Napoca, pp. 173–188.
- Dicționarul etimologic al limbii române* (DELR), Vol. I, A–B, București, Editura Academiei Române, 2011.
- Dicționarul limbii române*, Tomul I, Partea I, A–B, București, Librăriile SOCEC & Comp. și C. Sfetea, 1913; *Dicționarul limbii române*. (DLR), s.n., Tomul X, Partea I, Litera Ș, S-SCLABUC, București, Editura Academiei R.S.R., 1989; Tomul V, Litera L, LI-LUZULĂ, București, Editura Academiei Române, 2008.
- Godea, Ioan, *Arhitectura la români. De la obârșii la Cozia. Sinteze, crestomație, reconstituiri, imagini*, Oradea, Editura Primus, 2007.
- Godea, Ioan, *Arhitectura subterană*, Timișoara, Editura de Vest, 2010.
- Godea, Ioan, *Apa și arhitectura de odinioară*, Timișoara, Editura de Vest, 2013.
- Ionescu, Adrian Silvan, *Artă și document. Arta documentaristică în România secolului al XIX-lea*, București, Meridiane, 1990.
- Mândrescu, Gheorghe, *Patrimoniul Sfânt*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2020.
- Petrescu, Ion, Camelia Dragomir Ștefănescu, *Scurt parcurs istoric în managementul mediului din România*, în „Transilvania”, 2006, 7, pp. 94–96.
- Platon, Elena, *Reflections on the Concept of Linguistic Imaginary*, „STUDIA UBB PHILOLOGIA”, LXIV, 3, 2019, pp. 109–122. DOI:10.24193/subbphil.2019.3.08.
- Platon, Elena, *The Thread Metaphor in the Linguistic Imaginary of Folklore*, „STUDIA UBB PHILOLOGIA”, LXVI, 4, 2021, pp. 251–270. DOI:10.24193/subbphil.2021.4.17.
- Pușcariu, Sextil, *Muzeul limbei române*, „Dacoromania”, 1921, pp. 1–8.
- Pușcaș, Andreea-Nora (ed.), *Epistolar. Texte însoțitoare ale răspunsurilor la Chestionarele Muzeului Limbii Române*. Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2021.
- Registrul actelor intrate ale ALR 1927–1938*, Arhivele Naționale ale României – Serviciul Județean Cluj, Fondul 225, Muzeul Limbii Române, Nr. de inventar 218, Registrul 19.
- Schmidt Wiegand, Ruth, *Wörter und Sachen*, în *Wörter und Sachen im Lichte der Bezeichnungsforschung*, edited by Ruth Schmidt-Wiegand, Berlin, New York, De Gruyter, 1980, pp. 1–41. <https://doi.org/10.1515/9783110861617-002>.
- Toșa, Ioan, *Casa în satul românesc la începutul secolului al XX-lea*. Cluj-Napoca, Supergraph Tipografic, 2002.
- Vitruve (Marcus Vitruvius Pollio), *De l'architecture*. Livre 1. Texte établi, traduit et commenté par Philippe Fleury. Paris, Les Belles Lettres, 1990.

Surse:

- MLR. CHEST. II-20 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 20, Valea Boierească, Mehedinți, Petre Bobiț, elev normalist, 1927.
- MLR. CHEST. II-25 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 25, Poiana Mare, Dolj, Dan Iovănescu, elev, 1927.
- MLR. CHEST. II-44 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 44, Frânțești (comuna Peștișani), Gorj, Costică Zamora, seminarist, 1927.
- MLR. CHEST. II-48 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 48, Hățăgel (comuna Densuș), Hunedoara, Samuil Șipoș, învățător, 1927.
- MLR. CHEST. II-80 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 80, Mogoșești, (oraș Scornicești), Olt, Alexandru Popescu, elev, 1927.
- MLR. CHEST. II-81 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 81, Voicești, Vâlcea, Dumitru Pănescu, elev, 1927.
- MLR. CHEST. II-82 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 82, Ștefănești, Vâlcea, Ion N. Popescu, învățător, 1927.
- MLR. CHEST. II-83 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 83, Șușani, Vâlcea, Gheorghe Șușanu, elev de liceu, 1927.
- MLR. CHEST. II-84 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 84, Făurești, Vâlcea, Gh. F. Ciușanu, profesor, 1926.
- MLR. CHEST. II-85 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 85, Cepari, Argeș, Dumitru Bărbulescu, elev, 1927.
- MLR. CHEST. II-86 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 86, Izvoarele, Olt, Constantinescu Vasile, elev, 1927.
- MLR. CHEST. II-87 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 87, Bărcănești (comuna Vâlcele), Olt, Ioan Scarlat, elev, 1927.
- MLR. CHEST. II-89 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 89, Scrioaștea, Teleorman, Popescu R. Ilie, învățător, 1927.
- MLR. CHEST. II-91 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 91, Alexandria, Teleorman, Marin R. Oprescu, institutor-director, 1927.
- MLR. CHEST. II-98 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 98, Vernești, Buzău, C. Săndulescu, seminarist, 1927.
- MLR. CHEST. II-158 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 158, Măgurele, județul interbelic Bălți, astăzi raionul Ungheni, Republica Moldova, Ioan Scarlat, elev, 1927.
- MLR. CHEST. II-159 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 159, Domulgeni, județul interbelic Bălți, astăzi raionul Florești, Republica Moldova, Vasile Loghinescu, elev, 1927.
- MLR. CHEST. II-210 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 210, Bodești, Neamț, Sofic Ioan, elev normalist, 1927.
- MLR. CHEST. II-215 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 215, Ghindăoani, Neamț, David Mihai, elev, 1927.
- MLR. CHEST. II-229 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 229, Mănăstirea Humorului, Suceava, Hortensia Iftodi, studentă la Litere, 1927.

- MLR. CHEST. II-263 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 263, Poiana Ilvei, Bistrița-Năsăud, Ștefan Buzilă, preot – protopop, 1927.
- MLR. CHEST. II-305 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 305, Mogoș, Alba, Macavei Cuteanu, învățător, director, 1927.
- MLR. CHEST. II-313 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 313, Albac, Alba, Traian Nicola, învățător, 1927.
- MLR. CHEST. II-341 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 341, Suceagu (comuna Baci), Cluj, Ioan Anastasiu, general, 1927.
- MLR. CHEST. II-366 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 366, Săpânța, Maramureș, Titus Bilțiu (Dăncuș Vesparian), învățător, 1927.
- MLR. CHEST. II-415 = *Răspuns la Chestionarul II. Casa*, 415, Zăhărești (comuna Stroești), Suceava, Grămadă Nicolai, general, 1927.